

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ HISTORY OF MEDICINE

Η «χολέρα» στην Ιπποκρατική Συλλογή

Ο ιατρικός όρος «χολέρα» χρησιμοποιείται για πρώτη φορά στην Ιπποκρατική Συλλογή για την περιγραφή μιας σποραδικής οξείας νόσου του πεπτικού συστήματος, η οποία οφείλεται σε διαιτητικές παρεκτροπές (π.χ. πολυφαγία, υπερβολική οινοποσία κ.λπ.) που λαμβάνουν χώρα τους θερινούς κυρίως μήνες, εκδηλώνεται είτε με άφθονες διάρροιες και εμέτους («υγρή χολέρα»), είτε χωρίς διάρροιες και εμέτους αλλά με ηπιότερα γαστρεντερικά συμπτώματα («ξηρή χολέρα») και δεν οδηγεί συνήθως στον θάνατο. Στη σύγχρονη όμως Ιατρική, με τον όρο «χολέρα» νοείται η επιδημική οξεία διαρροϊκή νόσος, η οποία οφείλεται σε προσβολή του εντέρου από την τοξίνη που παράγει το βακτήριο δονάκιο της χολέρας (O1 και O139 ορότυποι), μεταδίδεται μέσω της κατανάλωσης μολυσμένου νερού ή τροφής, δεν εμφανίζει εποχιακή κατανομή και χωρίς θεραπεία οδηγεί συνήθως στον θάνατο. Και στις δύο περιγραφές η «χολέρα» αποτελεί τροφιμογενές νόσημα με εκδηλώσεις από το γαστρεντερικό σύστημα.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη σύγχρονη ιατρική βιβλιογραφία με τον όρο «χολέρα» νοείται η οξεία διαρροϊκή νόσος η οποία οφείλεται σε προσβολή του εντέρου από την εντεροτοξίνη που παράγει το Gram-αρνητικό βακτήριο δονάκιο της χολέρας (*Vibrio cholerae*).^{1,2} Το εν λόγω βακτήριο απομονώθηκε για πρώτη φορά το έτος 1854 μ.Χ. από τον Ιταλό ανατόμο Filippo Pacini (1812–1883 μ.Χ.), αλλά η ανακάλυψή του αυτή δεν ήταν ευρέως γνωστή μέχρι τη δημοσίευση των ερευνητικών αποτελεσμάτων του Γερμανού ιατρού Robert Heinrich Hermann Koch (1843–1910 μ.Χ.) το έτος 1883 μ.Χ.³ Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ), μόνο οι ορότυποι του *Vibrio cholerae* O1 και O139 που παράγουν εντεροτοξίνη προκαλούν σοβαρή νόσο η οποία χαρακτηρίζεται ως χολέρα, καθώς και επιδημίες ή πανδημίες.^{1,2} Οι υπόλοιποι ορότυποι του βακτηρίου, τοξινογόνοι ή μη, μπορούν να προκαλέσουν ήπιο μόνο διαρροϊκό σύνδρομο. Η μετάδοση του νοσήματος γίνεται μέσω της κατανάλωσης μολυσμένου νερού ή τροφής^{1,2} και επομένως η χολέρα ανήκει στα τροφιμογενή νοσήματα. Το νερό συνήθως μολύνεται από κόπρανα ασθενών (συνήθως λόγω ελαττωματικής λειτουργίας των δικτύων ύδρευσης και αποχέτευσης), το οποίο με τη σειρά του μπορεί να μολύνει άμεσα ή έμμεσα

τα τρόφιμα. Η τροφή ενδέχεται επίσης να μολυνθεί από λερωμένα χέρια κατά την προετοιμασία του γεύματος ή όταν καταναλώνεται. Η χολέρα σπάνια μεταδίδεται από άνθρωπο σε άνθρωπο. Η σοβαρή μορφή της νόσου χαρακτηρίζεται από εκσεσημασμένη υδαρή διάρροια (rice-water) και εμέτους που μπορεί να οδηγήσουν σε αφυδάτωση, μυϊκές κράμπες, υπογλυκαιμία στα παιδιά, κυκλοφορική καταπληξία, σοβαρές ηλεκτρολυτικές διαταραχές, οξεία νεφρική ανεπάρκεια και κόμα.^{1,2} Σε περιπτώσεις σοβαρής αφυδάτωσης, ο θάνατος πιθανόν να προκύψει σε μερικές ώρες και η θνητότητα μπορεί να ανέλθει στο 50%. Με την κατάλληλη και έγκαιρη αποκατάσταση των απωλειών με υγρά και ηλεκτρολύτες η θνητότητα είναι <1%.^{1,2}

Ο ιατρικός όρος «χολέρα» δεν είναι σύγχρονος. Χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην Ιπποκρατική Συλλογή (Corpus Hippocraticum, ΙΣ), με διαφορετική όμως σημασία, η οποία και θα μελετηθεί στη συνέχεια.

2. Η ΧΟΛΕΡΑ ΣΤΗΝ ΙΠΠΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

Στην ΙΣ, η νόσος και η θεραπεία της αποδεσμεύονται από το «θεικό» στοιχείο, καθώς μπορούν να αποδοθούν και να επηρεαστούν από παράγοντες που σχετίζονται με το

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2019, 36(6):830–834
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2019, 36(6):830–834

Η.Ε. Μαζοκοπάκης

Παθολογική Κλινική, Ναυτικό
Νοσοκομείο Κρήτης, Σούδα, Χανιά
και Τμήμα Θεολογίας, Θεολογική Σχολή,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών, Αθήνα

Cholera in the Corpus Hippocraticum

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Γαστρεντερίτιδα
Διάρροια
Δονάκιο της χολέρας
Έμετοι
Ιπποκρατική Συλλογή
Χολέρα

Υποβλήθηκε 21.11.2018

Εγκρίθηκε 29.11.2018

περιβάλλον, την ηλικία, τις καιρικές συνθήκες, τις συνθήκες διαβίωσης, τα διαιτήματα, τον τρόπο ζωής κ.λπ.⁴⁻⁶ Έτσι, όλες οι ασθένειες στην ΙΣ εξετάζονται από αιτιολογική και παθοφυσιολογική άποψη, μελετώνται τα χαρακτηριστικά και οι παράγοντες που τις επηρεάζουν και στο πλαίσιο αυτό παρέχονται οδηγίες για την αντιμετώπισή τους.⁴ Σύμφωνα με τη θεωρία των τεσσάρων χυμών, η οποία αναπτύσσεται στο «Περί Φύσιος Ανθρώπου» έργο της ΙΣ, το ανθρώπινο σώμα αποτελείται από τέσσερις χυμούς (μαύρη χολή, κίτρινη χολή, φλέγμα και αίμα) και τέσσερις ποιοτικές καταστάσεις (κρύα, ζεστή, στεγνή, υγρή), η ισορροπία των οποίων διαταράσσεται σε περίπτωση ασθένειας.⁵ Δηλαδή η υγεία είναι κράμα όλων των χυμών, όταν κανένας δεν υπερβαίνει μια ορισμένη ποσότητα, ενώ η ασθένεια, από όποια αιτία και αν προέρχεται, προκαλεί ποσοτική και ποιοτική δυσαρμονία των τεσσάρων βασικών χυμών του πάσχοντος, και επομένως για να αποκατασταθεί η υγεία του πρέπει ο ιατρός να επαναφέρει την αρμονική σχέση των χυμών (αποκατάσταση ισορροπίας), διευκολύνοντας τη θεραπευτική δράση της καλοπροαίρετης Φύσης με την πρόκληση αιμορραγίας, τη χρήση εμετικών, καθαρικών ή ακόμη και με χειρουργική επέμβαση.⁷ Στο έργο «Αφορισμοί» της ΙΣ αναφέρονται τα ακόλουθα σχετικά:⁸ (α) «Οι ασθένειες που οφείλονται σε γαστρικό φόρτο θεραπεύονται με κένωση του εντερικού σωλήνα, όσες οφείλονται σε ανεπαρκή διατροφή με υπερσιτισμό. Σε γενικές γραμμές, η θεραπεία γίνεται με τα αντίθετα των αιτιών που προκαλούν την ασθένεια». (β) «Στις διαταραχές του πεπτικού συστήματος και τους εμέτους που εκδηλώνονται από μόνοι τους, αν ο ασθενής αποβάλλει ό,τι πρέπει να αποβληθεί, οι κενώσεις και οι έμετοι είναι ωφέλιμοι και εύκολα ανεκτοί· διαφορετικά, συμβαίνει το αντίθετο. Το ίδιο ισχύει και για τις τεχνητές κενώσεις των αγγείων και των οργάνων (αφαίμαξη, πρόκληση εμέτου, δραστικά καθαρικά). Αν γίνονται με τον σωστό τρόπο, είναι ωφέλιμες και εύκολα ανεκτές· διαφορετικά, συμβαίνει το αντίθετο. Για να κρίνουμε λοιπόν αν οι κενώσεις αυτές είναι ωφέλιμες ή βλαβερές, πρέπει να έχουμε πάντα υπ' όψη μας τον τόπο, την εποχή, την ηλικία και τα είδη των ασθενειών». (γ) «Οι πόνοι πάνω από το διάφραγμα υποδηλώνουν την ανάγκη κάθαρσης του οργανισμού με εμετικό, ενώ οι πόνοι κάτω από αυτό, την ανάγκη κάθαρσής του με καθαρτικό. Όσοι δεν αισθάνονται δίψα μετά τη χορήγηση καθαρτικού, πρέπει να συνεχίσουν τις κενώσεις μέχρι να διψάσουν. Αν δεν υπάρχει πυρετός, οι κωλικοί, το βάρος στα γόνατα και οι πόνοι στη μέση δείχνουν ότι πρέπει να χορηγηθεί καθαρτικό για το κάτω τμήμα του εντέρου». Θεωρώντας οι Ιπποκρατικοί συγγραφείς τη σχέση των τροφών με τους νοσογόνους χυμούς ως σχέση αιτίου-αιτιατού, αφού κάθε τροφή περιέχει από τη φύση της σε μικρότερη ή μεγαλύτερη ποσότητα τους τέσσερις χυμούς και κατά συνέπεια μπορεί να μεταβάλλει την κατά ποιότητα και ποσότητα

αρμονική σχέση των χυμών, είτε αυξανόμενη (πλήρωση, πλησμονή, κόρος/πολυφαγία, γαστρικός φόρτος, κορεσμός) είτε ελαττούμενη (ολιγοσιτία, νηστεία, κεναγγία), ήταν αναμενόμενο να σκεφθούν ότι έπρεπε να επιδιώξουν την ίαση και, τελικά, να την επιτύχουν αφ' ενός με τη διακοπή της πρόσληψης του αιτίου και αφ' ετέρου με τη χορήγηση των αντιθέτων.⁹ Έτσι προέκυψε η διαιτητική των πασχόντων, η οποία πλέον δεν ήταν μια συμπτωματική, κατά περίπτωση, αγωγή, αλλά μια αιτιολογική, στηριζόμενη σε θεωρητικά δεδομένα, αντιμετώπιση των νόσων.⁹

Στην ΙΣ, η χολέρα αποτελεί μια από τις διαταραχές του πεπτικού (γαστρεντερικού) συστήματος («ταραχή» στην ΙΣ), όπως και η δυσεντερία, η λειεντερία, οι διάρροιες, ο τεινεσμός και ο ειλεός.⁹ Από τις αναφορές της ΙΣ στον όρο «χολέρα»,⁸⁻¹⁴ συμπεραίνουμε ότι ο εν λόγω όρος χρησιμοποιείται για την περιγραφή μιας σποραδικής οξείας νόσου του πεπτικού (γαστρεντερικού) συστήματος, η οποία προκαλείται από διαιτητικές παρεκτροπές (π.χ. υπερβολική οινοποσία ή πολυφαγία), όταν αυτές λαμβάνουν χώρα κυρίως κατά τους θερινούς μήνες, και διακρίνεται σε δύο μορφές: την «ξηρή» (cholérine) και την «υγρή» (cholera morbus) χολέρα. Η ξηρή χολέρα παριστά ένα ήπιο νόσημα του πεπτικού συστήματος που εκδηλώνεται με μετεωρισμό, βορβορυγμούς, πλευροδυνία και οσφυαλγία, επίσχεση αερίων και κοπράνων, και αντιμετωπίζεται με υποκλυσμούς και υπακτικά. Η υγρή χολέρα αποτελεί σοβαρό νόσημα του πεπτικού συστήματος που χαρακτηρίζεται από άφθονους εμέτους, ακατάσχετη διάρροια με κοιλιακούς πόνους και λόξυγκα, καθώς και από ιπποκράτειο προσωπείο. Επρόκειτο, επομένως, για κάποιο τροφιμογενές νόσημα με συμπτωματολογία όμοια με εκείνη της οξείας γαστρεντερίτιδας, όπως θα λέγαμε σήμερα. Με την ίδια Ιπποκρατική σημασία ο όρος «χολέρα» χρησιμοποιήθηκε και στα έργα μεταγενέστερων ιατρών και ιατρικών συγγραφέων της Αλεξανδρινής ή της Ελληνιστικής (323–31 π.Χ.), της Ελληνορωμαϊκής (31–330 μ.Χ.) και της Βυζαντινής περιόδου (330–1453 μ.Χ.), όπως του Διοκλέους του Καρύστιου (375–295 π.Χ.),¹⁵ του Ασκληπιάδη του Βιθυνού (124–40 π.Χ.), του Αύλου Κορνήλιου του Κέλσου (30–50 μ.Χ.),¹⁶ του Αρεταίου του Καππαδόκη (1ος–2ος αιώνας μ.Χ.),¹⁷ του Κλαύδιου Γαληνού (129–216 μ.Χ.),¹⁸ του Καίλιου Αυρηλιανού του Νουμηδίου (αρχές 5ου αιώνα μ.Χ.),¹⁹ του Αέτιου του Αμιδηνού (502–575 μ.Χ.),²⁰ του Αλέξανδρου του Τραλλιανού (525–605 μ.Χ.),²¹ του Παύλου του Αιγινήτου (περίπου 625–690 μ.Χ.)²² κ.ά.^{9,23-25}

Η αιτιολογική σχέση της χολέρας ως διαταραχή του πεπτικού συστήματος με τις διαιτητικές παρεκτροπές και τον τρόπο ζωής του ασθενούς εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο αιτιολογίας των σποραδικών νοσημάτων, η οποία εντοπίζεται στην παραβίαση του μέτρου κατά τη λήψη τροφής ή και ποτών,^{5,8,26,27} κατά τους θερινούς κυρίως μήνες.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει (α) ότι και όλες οι άλλες περιγραφόμενες στην ΙΣ περιπτώσεις διαρροϊκών συνδρόμων ήταν σποραδικές επειδή οφείλονταν σε διαιτητικές παρεκτροπές,^{6,8} και (β) ότι δεν θα μπορούσε να εμφανιστεί μια επιδημική χολέρα π.χ. μεταξύ των κατοίκων μιας πολίχνης που εξετράπησαν διαιτητικά κατά τη συμμετοχή τους την προηγούμενη ημέρα σε δημόσια ή ιδιωτική εορτή (πρβλ. τον επιδημικό ίκτερο [νυν ηπατίτιδα Α] που κατά τον συγγραφέα προέρχεται κυρίως από πολυφαγία και υπερβολική οينوποσία, και όχι από μιάσματα αναπνεόμενου αέρα²⁸). Ο ρόλος των ατμοσφαιρικών και των μετεωρολογικών συνθηκών και γενικότερα των εποχών στην εμφάνιση νοσημάτων σποραδικού (όπως η χολέρα) ή επιδημικού χαρακτήρα επισημαίνεται στην ΙΣ. Σύμφωνα με τους Ιπποκράτους συγγραφείς «όλα τα νοσήματα εμφανίζονται σε όλες τις εποχές του έτους. Μερικά όμως εμφανίζονται και εκδηλώνονται με τη βαρύτερη μορφή τους σε ορισμένες εποχές».⁸ Στο πρώτο βιβλίο των «*Επιδημιών*» ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τον όρο «κατάσταση» για την περιγραφή του συνόλου των ατμοσφαιρικών και των μετεωρολογικών μεταβολών κάθε εποχής του έτους, και ταυτόχρονα αναφέρει τις επιδημικές ασθένειες που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκειά του.²⁹ Στο τρίτο βιβλίο των «*Επιδημιών*» αναφέρεται ότι «πρέπει ν' αντιλαμβάνεται κάποιος ακριβώς την κατάσταση των εποχών, αλλά και των ασθενειών· του κοινού καλού ανάμεσα στην κατάσταση της εποχής και της αρρώστιας, όπως επίσης και του κοινού κακού ανάμεσα στην κατάσταση της εποχής και της αρρώστιας».³⁰ Η συσχέτιση της εποχής (θέρους) με την εμφάνιση άλλων διαταραχών του γαστρεντερικού συστήματος (όπως δυσεντερίες, τεινεσμοί, λειεντερίες, χολώδεις διάρροιες κ.λπ.) είναι επίσης φανερή και σε άλλα έργα της ΙΣ.^{6,8} Εξ άλλου, σήμερα είναι γνωστό ότι η οξεία γαστρεντερίτιδα τροφικής αιτιολογίας εμφανίζεται συχνότερα κατά τους θερινούς μήνες λόγω των υψηλότερων θερμοκρασιών και κατά συνέπεια εξ αιτίας της ευκολότερης επώασης και πολλαπλασιασμού των μικροβίων στα εκτιθέμενα στο περιβάλλον τρόφιμα.

Στην ΙΣ, η θεραπευτική αντιμετώπιση της χολέρας, καθώς και όλων των σχετιζομένων με την πολυφαγία και την πολυποσία νοσημάτων, συνίστατο στη χρήση καθαρτικών ουσιών φαρμακευτικών βοτάνων, καθώς αυτή βασιζόταν στη θεωρία των χυμών. Ένα τέτοιο φαρμακευτικό βότανο ήταν και ο «έλλεβορος» (επιστημονική ονομασία: *helleborus*, κοινή ονομασία: σκάρφη).¹² Το συγκεκριμένο βότανο, το οποίο υπάρχει σε δεκαπέντε περίπου ποικιλίες, χρησιμοποιούσαν συχνά οι αρχαίοι ως καθαρτικό του στομάχου, επειδή προκαλούσε έμετο. Εν προκειμένω, επρόκειτο μάλλον για την ποικιλία «έλλεβορος ό λευκός» (*veratrum album*, βέρατρον το λευκόν), ο οποίος, όπως επιβεβαιώνεται και σήμερα, έχει εμετικές ιδιότητες.³¹

Αν και στην ΙΣ δεν περιγράφεται σαφώς κάποια επιδημική μορφή «υγρής» ή «ξηρής» χολέρας, ωστόσο στο τρίτο βιβλίο των «*Επιδημιών*» έχει περιγραφεί μια επιδημική γαστρεντερική διαταραχή με θανατηφόρα έκβαση και συμπτωματολογία που ομοιάζει κατά κάποιον τρόπο με εκείνη της σύγχρονης χολέρας ή κάποιου άλλου επιδημικού τροφιμογενούς νοσήματος. Η εν λόγω επιδημική διαταραχή φαίνεται (χωρίς να είναι βέβαιο) να έλαβε χώρα στο πλαίσιο του «Λοιμού της Αθήνας»,³² ο οποίος ξέσπασε κατά την πολιορκία της Αθήνας από τους Σπαρτιάτες (Πελοποννησιακός πόλεμος) στην αρχή του καλοκαιριού του έτους 430 π.Χ. και μέχρι το καλοκαίρι του έτους 428 π.Χ. κυριολεκτικά είχε αποδεκατίσει τον πληθυσμό της πόλης. Μεταξύ των πιθανών αιτιών του Λοιμού έχουν αναφερθεί η χολέρα, ο τυφοειδής πυρετός και η βουβωνική πανώλη.^{33,34} Εικάζεται ότι ο Ιπποκράτης ήταν ένας από τους ιατρούς που προσκλήθηκαν στην Αθήνα για να συνεισφέρει στην αντιμετώπιση του λοιμού. Περιγράφεται δε η διαταραχή αυτή ως εξής: «Σε πολλές περιπτώσεις, οι διαταραχές των εντέρων αποδείχθηκαν πολλές και επιβλαβείς. Στην αρχή πολλοί προσβλήθηκαν από επώδυνους τεινεσμούς, ιδιαίτερα παιδιά και όσοι δεν είχαν φθάσει στην εφηβεία, ενώ τα περισσότερα παιδιά πέθαναν. Εκδηλώθηκαν επίσης πολλές περιπτώσεις λειεντερίας και δυσεντερίας, αλλά και αυτές όχι πολύ επώδυνες. Οι κενώσεις ήταν χολώδεις, λιπαρές, αραιές και υδαρείς. Σε πολλούς ασθενείς η κατάσταση αυτή των εντέρων αποτελούσε την ίδια την ασθένεια, άλλοτε χωρίς πυρετό και άλλοτε με πυρετό. Εκδηλώθηκαν επώδυνες συστροφές των εντέρων και κακοήθεις κωλικοί. Υπήρχαν κενώσεις, αν και το μεγαλύτερο μέρος των κοπράνων έμενε μέσα. Οι κενώσεις δεν ανακούφιζαν από τους πόνους και δύσκολα επηρεάζονταν από τη δράση των φαρμάκων. Πραγματικά, τα καθαρτικά έβλαψαν στις περισσότερες περιπτώσεις. Πολλοί από τους εν λόγω ασθενείς πέθαναν γρήγορα, πολλοί πάλι άντεξαν περισσότερο. Με λίγα λόγια, όλοι, είτε η ασθένειά τους ήταν παρατεταμένη είτε οξεία, πέθαναν κυρίως από τις διαταραχές του πεπτικού συστήματος, γιατί το πεπτικό σύστημα ήταν η αιτία θανάτου για όλους».³⁰ Στο εν λόγω χωρίο παρουσιάζεται σαφώς όχι μόνο η αποτυχία αντιμετώπισης του επιδημικού αυτού γαστρεντερικού νοσήματος με τα καθαρτικά φάρμακα, αλλά και η επιδείνωση της υγείας των πασχόντων από τη χορήγησή τους. Ήταν εξ άλλου αναμενόμενο, σύμφωνα με τις σύγχρονες ιατρικές γνώσεις, η εφαρμογή κάθαρσης σε πάσχοντες από διαρροϊκές κενώσεις ασθενείς («υπερκάθαρση») να επιδεινώσει την ήδη επιβαρυνόμενη κατάστασή τους λόγω σοβαρής αφυδάτωσης και να τους οδηγήσει στον θάνατο. Πρέπει να αναφερθεί ότι η κάθαρση ως θεραπευτική μέθοδος βασιζόμενη στη θεωρία των χυμών, με εξαίρεση κάποιες σπάνιες περιπτώσεις (π.χ. σε δηλητηριάσεις, στην

κοπρόσταση, στον ειλεό και στον ασκίτη), ήταν πάντα βλαπτική και ολέθρια και ότι μέσω αυτής εξοντώθηκαν αναρίθμητοι αθώοι ασθενείς, πολλοί από τους οποίους θα επιζούσαν αν δεν είχαν υποστεί τη θεραπεία της κάθαρσης. Ήταν δυστυχώς τα τραγικά θύματα υπέρ της θεωρίας των χυμών, της μακροβιότερης (επέζησε 20 τουλάχιστον αιώνες) λανθασμένης θεωρίας στην ιστορία της Ιατρικής.⁹

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην ΙΣ ο όρος «χολέρα» χρησιμοποιείται για την περιγραφή μιας σποραδικής οξείας νόσου του πεπτικού

συστήματος με συμπτωματολογία όμοια με εκείνη της οξείας γαστρεντερίτιδας («ξηρή» ή «υγρή» χολέρα), η οποία οφείλεται σε διαιτητικές παρεκτροπές που λαμβάνουν χώρα τους θερινούς κυρίως μήνες και δεν οδηγεί συνήθως στον θάνατο. Έτσι, παρά την ομοιότητα των συμπτωμάτων, η χολέρα της ΙΣ δεν μπορεί να ταυτιστεί με τη χολέρα που περιγράφει η σύγχρονη Ιατρική, η οποία είναι επιδημική, οφείλεται στο δονάκιο της χολέρας, δεν εμφανίζει εποχιακή κατανομή και χωρίς θεραπεία είναι συνήθως θανατηφόρος. Και στις δύο όμως περιγραφές η «χολέρα» αποτελεί τροφιογενές νόσημα με εκδηλώσεις από το γαστρεντερικό σύστημα.

ABSTRACT

Cholera in the Corpus Hippocraticum

E.E. MAZOKOPAKIS

Department of Internal Medicine, Naval Hospital of Crete, Souda, Chania, Department of Theology, School of Theology, National and Kapodistrian University of Athens, Athens, Greece

Archives of Hellenic Medicine 2019, 36(6):830–834

The medical term “cholera” appears for the first time in the Corpus Hippocraticum, where it was used to describe a sporadic acute disease of the digestive system due to dietary aberrations (e.g., polyphagia, excessive wine drinking, etc.) occurring mainly during the summer. It is described as being manifested either by profuse diarrhea and vomiting (“wet cholera”), or without diarrhea and vomiting, but with milder gastrointestinal symptoms (“dry cholera”), and as not usually leading to death. In modern medicine, the term “cholera” applies to an epidemic acute diarrheal disease due to intestinal damage by the enterotoxin produced by the bacterium *Vibrio cholerae* (O1 and O139 serogroups). This disease is transmitted via the consumption of contaminated water or food, shows seasonal distribution and, without therapy, usually leads to death. In both descriptions, cholera is a food-borne disease with gastrointestinal manifestations.

Key words: Cholera, Corpus Hippocraticum, Diarrhea, Gastroenteritis, *Vibrio cholerae*, Vomiting

Βιβλιογραφία

- CLEMENS JD, NAIR GB, AHMED T, QADRI F, HOLMGREN J. Cholera. *Lancet* 2017, 390:1539–1549
- ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΕΓΧΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΛΗΨΗΣ ΝΟΣΗΜΑΤΩΝ. Χολέρα (ICD-10 A00): Περιγραφή νοσήματος. Διαθέσιμο στο: www.keelpno.gr
- LIPPI D, GOTUZZO E, CAINI S. Cholera. *Microbiol Spectr* 2016, 4
- ΜΥΡΩΝΙΔΟΥ-ΤΖΟΥΒΕΛΕΚΗ Μ, ΚΑΛΟΥΣΗΣ Κ, ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΛΕΤΡΑ Ε. Η αναληθητική αγωγή από την Ομηρική στην Ιπποκρατική Ιατρική. *Αρχ Ελλ Ιατρ* 2009, 26:124–129
- ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. *Περί φύσιος ανθρώπου*. Τόμος 4. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993:154–165, 166–167
- ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. *Επιδημιών τό πρώτον*. Τόμος 13. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993:32–35, 35–37, 50–55, 62–65
- ΓΙΑΠΙΤΣΑΚΗΣ Χ, ΜΠΑΡΤΣΑΚΟΥΛΙΑ Μ, ΠΑΤΡΙΝΟΣ ΓΠ. Ιπποκράτης, ο πατέρας της κλινικής Ιατρικής και Ασκληπιάδης, ο πατέρας της μοριακής Ιατρικής. *Αρχ Ελλ Ιατρ* 2013, 30:88–96
- ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. *Αφορισμοί*. Τόμος 1. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1992:222–223, 232–233, 234–235, 236–237, 248–249, 250–251, 252–253, 256–259
- ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ ΠΔ. *Ο Ίπποκράτης στην Ιατρική τής εποχής μας*. Εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα, 2005:344–358, 460–463, 475, 482–485
- ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. *Περί παθών*. Τόμος 16. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993:56–57, 76–77
- ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. *Περί διαίτης οξέων νοσημάτων νόθα*. Τόμος 6. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1992:130–131, 132–135
- ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. *Επιδημιών τό πέμπτον*. Τόμος 14. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993:32–33, 70–71, 74–75
- ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. *Περί διαίτης Δ΄ ή περί ένυπνίων*. Τόμος 5. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993:212–215
- ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. *Επιδημιών τό έβδομον*. Τόμος 14. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993:260–263

15. VAN DER EIJK PJ. *Diocles of Carystus. A collection of the fragments with translation and commentary*. Brill, The Netherlands, 2001:255–257
16. AULUS CORNELIUS CELSUS. *De Medicina (περί Ιατρικής)*. Book IV, 18:1–5
17. ΑΡΕΤΑΙΟΥ ΚΑΠΠΑΔΟΚΟΥ ΑΠΑΝΤΑ. *Περί αιτίων και σημείων όξέων παθών*. Βιβλίου Β', κεφ. ε', τόμος 1, σελ. 75–76 και *Περί όξέων νούσων θεραπευτικόν*. Βιβλίου Β', κεφ. δ', τόμος 2, σελ. 131–137. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1997
18. ΚΛΑΥΔΙΟΥ ΓΑΛΗΝΟΥ ΑΠΑΝΤΑ (CLAUDII GALENI OPERA OMNIA). Ed.: D. Carolus Gottlob Kühn: ° τόμος XI, Γαληνού τών πρός Γλαύκωνα θεραπευτικών, βιβλίον Α', Lipsiae 1826:47, 50. ° τόμος XIV, Γαληνού εισαγωγή ή ιατρός, Lipsiae 1827:736. ° τόμος XIV, Γαληνού περί εύπορίστων, βιβλίον πρώτον, Lipsiae 1827:370, 371. ° τόμος XIV, Γαληνού περί εύπορίστων, βιβλίον δεύτερον, Lipsiae 1827:452. ° τόμος XV, Ίπποκράτους περί διαίτης όξέων νοσημάτων βιβλίον και Γαληνού υπόμνημα Δ', Lipsiae 1828:878, 885, 889. ° τόμος XVIB, Ίπποκράτους άφορισμοί και Γαληνού εις αυτούς υπόμνηματα, Lipsiae 1829:384, 645. ° τόμος XVIIIΑ, Γαληνού εις τό Ίπποκράτους περί άρθρων υπόμνημα Δ', Lipsiae 1829:727
19. AURELIANUS CAELIUS. *On acute diseases and on chronic diseases (De morbis acutis et chronicis)*. Edited and translated by Drabkin IE, University of Chicago, Chicago Press, 1950
20. ΑΕΤΙΟΥ ΤΟΥ ΑΜΙΔΗΝΟΥ ΛΟΓΟΣ ΕΝΑΤΟΣ. *Περιοδικόν Αθηνά*, 23. Έκδόσεις Σ. Ζερβός, Αθήνα, 1911:12
21. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΤΡΑΛΛΙΑΝΟΥ ΙΑΤΡΟΥ ΒΙΒΛΙΑ ΔΥΟΚΑΙΔΕΚΑ. *Περί χολέρας*. Βιβλίον έβδομον, κεφ. ις', ιζ' και ιη'. Ex officina Rob. Stephani, Typographi Regii, typis Regiis, 1548:122–126
22. ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΙΓΙΝΗΤΟΥ (PAULUS AEGINETA). Libri III. Ed.: Heiberg JL, CMG IX 1, Lipsiae et Berolini in Aedibus B.G. Teubneri, 1921:39
23. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ ΑΛ. Διατριβή περί τής άσιανής χολέρας. *Άσκληπιός* 1836, 1:7–25, 49–66
24. ΤΑΤΣΗ Χ. Υγειονομικά μέτρα για την αντιμετώπιση των επιδημιών χολέρας στην Ελλάδα από το 1850 μέχρι το 1911. Μεταπτυχιακή εργασία. Τμήμα Ιατρικής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ηράκλειο, 2008:9
25. ΜΑΓΙΟΡΚΙΝΗΣ Ε. Η επιδημία χολέρας στους βαλκανικούς πολέμους. *Ιατρική Επιθεώρηση Ενόπλων Δυνάμεων (ΙΕΕΔ)* 2013, 1:179–185
26. ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. *Έπιδημιών το έκτον*. Τόμος 14. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993:132–133, 140–141
27. ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. *Περί άρχαίης Ίητρικής*. Τόμος 1. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1992:78–79
28. ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ. *Περί τών έντός παθών*. Τόμος 16. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993:196–197
29. ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ ΑΠΑΝΤΑ. *Περί έπιδημιών Α'–Δ'*. Τόμος 13. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993:21–22
30. ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ ΑΠΑΝΤΑ. *Έπιδημιών τό τρίτον*. Τόμος 13. Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1993:208–211, 216–219
31. ΡΗΓΑΤΟΣ ΓΑ. *Ιστορικό λεξικό της ελληνικής Ιατρικής*. Εκδόσεις S&G Solutions Ltd, Αθήνα, 2017:146–147
32. ΑΡΓΟΛΙΚΗ ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ. *Ίπποκράτης (5ος αιώνας π.Χ.)*. Διαθέσιμο στο: <https://argolikivivliothiki.gr>
33. ΠΑΠΑΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ ΜΙ, ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ Φ, ΓΙΑΠΙΤΖΑΚΗΣ Χ, ΜΠΑΖΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΑΒΑΝΗ Ε. Ο λοιμός της Αθήνας. Διαθέσιμο στο: <http://www.rempoutsia.gr/2011/05/o-limos-tis-athinas>
34. ΡΑΡΑΓΡΙΓΟΡΑΚΙΣ ΜJ, ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ ΡN, ΣΤΑΤΗ Α, ΣΚΕΒΑΚΙ CL, ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ L. The plague of Athens: an ancient act of bioterrorism? *Biosecur Bioterror* 2013, 11:228–229

Corresponding author:

E. Mazokopakis, 36 K. Mitsotaki street, 731 00 Chania, Crete, Greece
e-mail: emazokopakis@yahoo.gr